

Zafer Duygu. İsa, Pavlus, İnciller: Hıristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı? İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019. 2. Baskı. 735 sayfa. ISBN: 978-605-9304-67-2

UMUT VAR

Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
varumutt@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6928-8685>

Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren İsa'nın kimliği ve kişiliği meselesi bu dine dair tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu tartışmalar, Hıristiyanlığın Yahudi olmayanlar arasında hızla yayılmasına bağlı olarak Greko-Romen kültürünün de etkisiyle Hıristiyan entelektüellerin gündemini gittikçe artan bir ölçüde meşgul etmiştir. Söz konusu tartışmalar, 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar kristolojik içerikle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla bu döneme kadar daha ziyade İsa'nın "ilahi" ve "kurtarıcı" kimliği üzerinden çözümlemeler üretilmeye çalışılmıştır. Aydınlanma Dönemi'yle birlikte ise Batı'da İsa'nın ilahi portresinin dışında bir de tarihsel şahsiyetinin bulunduğu fark edilmiştir. Bu dönemden itibaren, İsa'nın tarihsel şahsiyetini aydınlatmaya yönelik bilimsel araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, Reimarus, Lessing ve Strauss gibi önemli entelektüellerin açtıkları yolu izleyen modern araştırmacılar, Hegelci "tez-antitez-sentez" çözümlemesine dayanan tarihsel metotları ve bilhassa da Kitab-ı Mukaddes kritiği başlığı altında geliştirilen yöntemleri kullanarak, "İsa Kimdir?", "İsa kendi kültür ve tarihsel bağlamı içinde ne şekilde ele alınmalıdır?", "İsa kendi misyonunu nasıl tanımlamıştır?", "Pavlus'un ve İncil yazarlarının İsa'ya dair bugün bilinen kimliğin oluşumunda ve bu kimliğin sonraki nesillere aktarılmasında rolleri nedir?" gibi sorular üzerinden, İsa'nın tarihsel varlığını ve bu varlığın dinî, politik, sosyal boyutunu Hıristiyan kutsal metinlerinin ve kiliseye has geleneksel anlatıların dışında aramaya başlamışlardır.¹ Bu araştırmaların neticesinde İsa ve mesajı hakkında oldukça önemli sonuçlara ulaşımlardır. Ne var ki, Batı bilim dünyasında Aydınlanma Dönemi'nden bu

¹ Mahmut Aydın, "Tarihsel İsa Araştırmaları ve Onların Bulguları Üzerine Bazı Mülâhazalar," *İslam Araştırmaları Dergisi* 5 (2001), ss.1-41.

yana eleştirel yaklaşımlar ışığında araştırılan tarihsel İsa meselesiyle ilgili olarak Türk akademisinde daha ziyade ilahiyat perspektifinin ön planda yer aldığı sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Bu eksiklik nedeniyle de bugüne kadar yapılan araştırmalarda İsa'nın kimliği salt dinî bağlamlar ve çözümler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Zafer Duygu'nun 2018 yılı Mayıs ayında Düşün Yayınları'ndan çıkan ve kısa sürede ikinci baskısı yapılan *İsa, Pavlus, İnciller: Hıristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?* isimli kitabı ise, tarihsel İsa portresini yukarıda bahsedilen kristolojik bağlamın dışında, hem kutsal kabul edilen hem de seküler karakter taşıyan metinlerde araması ve ayrıca İsa'ya dair bilinmezlikleri yine bu metinler üzerinden sorgulaması gibi özellikleriyle Türkiye'de müstesna bir eser olarak temayüz etmiştir. Alanın önde gelen araştırmacılarından Albert Schweitzer bir çalışmasında, araştırmacı sayısı kadar İsa portresi olduğu gerçeğine dikkat çekmiştir.² Bu bakımdan Zafer Duygu'nun da literatüre bazı açılardan çerçevesi kendisince çizilen yeni bir İsa portresi eklediği rahatlıkla söylenebilir. Ancak bu tür çalışmalarda önemli olan, sunulan portrelerin "tutarlı" ve "özgün" olup olmadıklarıdır. Bu ölçüt esas alınarak değerlendirildiğinde, Zafer Duygu'nun bu eserde tatmin edici savlara dayanan tutarlı bir İsa portresi sunduğu gözlenmektedir.

Bilimsel ölçütler gözetilerek hazırlanan bu eser, sadece akademik çevreler için değil, aynı zamanda genel okuyucu kitlesi için de son derece açıklayıcı bir teknikle işlenmiştir. Kitap, detaylı bir Giriş, her ikisi de dört bölümden oluşan İki Kısım, Zeyil, Sonuç, Kaynakça ve İndeks'ten oluşmaktadır. Duygu, okuyucuyu konuya hazırlamak amacıyla ilk olarak İsa hakkında ne bildiğimiz sorusunu ana kaynaklar üzerinden incelemiştir. Bir sonraki aşamada, İsa'ya dair bilgilerin sınırlı oluşunu Havariler Çağı'nda ortaya çıkan gelişmelere bağlayarak meseleyi/problemi Pavlus karakteri ve İncil yazarları bağlamında analiz etmiştir. Zeyil kısmında ise Pavlus teolojisinin havari geleneği karşısındaki nihai zaferi neticesinde "sapkın" ilan edilmelerine rağmen bir süre daha varlıklarını sürdürmeyi başaran ve Duygu tarafından "İsa'nın gerçek takipçileri" olarak tanımlanan cemaatler detaylı şekilde tanımlanmıştır. Eserde soruları merkeze alan bir metodolojinin benimsenmesi hem okuyucu açısından bu önemli konunun daha iyi kavranmasına olanak tanımış hem de sürekliliği sağlayarak bölümler arası bağların kurulabilmesini kolaylaştırmıştır.

² Albert Schweitzer, *Quest of the Historical Jesus: A Critical Study of Its Progress from Reimarus to Wrede*, İngilizceye çev. William Montgomery (Londra: Adam and Charles Black, 1911), ss.554-555.

Giriş kısmında (ss.33-63) Hıristiyanlık geleneğinde İsa'ya atfedilen "Kurtarıcı-Mesih" ve "Tanrı'nın Oğlu-Mesih" kimliğinden ziyade tarihsel İsa'nın portresine ve bu portre üzerine yapılan çalışmalara odaklanılmıştır. Konu üzerine yapılan bir literatür çalışması olarak da değerlendirilebilecek *Giriş* kısmı, okuyucuyu eserin sonraki bölümlerinde yer verilecek anlatımlara hazırlama işlevi görmektedir. Nitekim burada tarihsel İsa meselesi genel hatlarıyla tanımlanmakta, Pavlus ve İnciller ile İsa'nın kimliği arasındaki bağa dikkat çekilmektedir. Ayrıca bu bölümde okuyucu, eserin ilerleyen sayfalarında hangi sorularla ve tartışmalarla karşılaşacağı konusunda bilgilendirilmektedir.

Eserin dört bölümden oluşan *Birinci Kısım* (ss.65-292), "İsa hakkında ne biliyoruz?" sorusu çerçevesinde çeşitli kaynaklarda tarihsel İsa portresini aramaktadır. Bu bölümde yazar, "pagan kaynaklarından hareketle bir İsa portresi çizilebilir mi?" sorusunu Tacitus, Suetonius, Plinius, Lukianos ve Mara Bar Serapion gibi pagan yazarların eserlerini incelemek suretiyle yanıtlamak istemiştir. Söz konusu metinler, bu bağlamda nicelik, belirsizlik, interpolasyon olasılığı, anakronizm ve metnin otantikliği gibi ölçütler göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Yazar, bütün bu incelemenin ardından özellikle Mara Bar Serapion'un bir mektubu üzerinden pagan kaynaklarının İsa'nın tarihsel varlığını kanıtladıkları yargısına ulaşmıştır. Ancak İsa'nın tarihsel varlığının kanıtlanması dışında İsa ve öğretileri konusunda pagan kaynaklarında başka herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır.

Yazar, *Birinci Kısımın İkinci Bölümü*'nde İsa'nın da mensubu olduğu Yahudi kültüre ait yazılı kaynaklarda ve Yahudi sözlü rivayetlerini içeren Tal-mud kayıtlarında İsa'yı aramaktadır (ss.98-99). Bu doğrultuda Flavius Iosephus ile Yahudi rivayetleri hakkında kayıtları bulunan Hıristiyan entelektüeller Iustinus Martyr ile Origenes'in eserleri de incelenmiştir. Sonuç olarak, Yahudi kaynaklarının İsa'nın kimliği ve öğretileri gibi konularda nadiren de olsa alternatif bakış açıları sundukları, Iosephus'un bir kaydı özelinde İsa'nın tarihsel varlığını kanıtladıkları, onun infazı konusunda özgün bilgiler içerdikleri, ancak genel olarak bakıldığında Yahudi kaynaklarının tarihsel İsa araştırmaları açısından verimsiz bir saha teşkil ettiği yargısına ulaşılmıştır (ss.119-122).

Duygu, aynı araştırmayı, ilk kısmın *Üçüncü ve Dördüncü Bölümleri*'nde Hıristiyan geleneğinde "apokrif" ve "kanonik" şeklinde tanımlanan İnciller üzerinden sürdürmüştür. Bu çerçevede *Üçüncü Bölüm*'de, Hıristiyanlığın ilk andan itibaren hiçbir zaman yekpare bir inanç sistemi olmadığını kanıtlar nitelikteki kayıtlar, Yahudi-Hıristiyan karakterli İnciller, Mısır merkezli

İnciller, bazı Çocukluk İncilleri gibi apokrif İnciller ele alınmıştır. Bu bağlamda yazar tarafından Yahudi-Hıristiyan geleneğinde Yahudi monoteizmi çerçevesinde işlenen İsa portresinin, tarihsel İsa kimliğine ulaşmada oldukça değerli bilgiler sunduğu belirtilmiştir. Genel olarak apokrif İncillerdeki farklı İsa tasvirlerinin net bir İsa portresi oluşturmayı zorlaştırdığı ifade edilmişse de, bu İncillerin kilise geleneği dışında anlatımlar yapmaları ve bazen kilisenin anladığı anlamda “Mesih” ile “tarihsel İsa” arasındaki farkları gözler önüne sermeleri nedeniyle önemli kayıtlar ihtiva ettikleri de vurgulanmıştır (ss.178-179).

Eserin ilk kısmının son bölümü olan *Dördüncü Bölüm*'de ise Yeni Ahit'te yer alan dört İncil (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri) anlatılarında İsa portresi aranmaktadır. İsa'nın ölümünden bir süre sonra kaleme alınan ve kilise tarafından zamanla “kutsal metin” ilan edilerek Yeni Ahit kanonuna dahil edilen bu İncillerin, İsa'nın kimliğini ve öğretilerini daha ziyade kendilerine ulaşmış olan belirli bir gelenek çerçevesinde derleyip naklettikleri belirtilmiştir. Duygu, dört İncil metninde İsa'yı tanımlamak amacıyla zikredilen “Mesih”, “Peygamber”, “Tanrı Oğlu”, “Kurtarıcı”, “Rab” veya “İnsanoğlu” gibi birtakım kristolojik unvanlar üzerinde analizler yapmıştır. O, bu analizinde, söz konusu kavramların Yahudi inanç bağlamındaki özgün anlamlarıyla Hıristiyan anlayışında sonradan ihtiva etmeye başladıkları anlamları karşılaştırmıştır. Ayrıca, İncil metinlerinde göze çarpan bazı çelişiklere de dikkat çekmiştir. Bu bölümün son kısmında yazarın İncillerden yansıyan sorunları maddeler halinde özetleyerek okuyucunun dikkatine sunması da kilisenin Mesih'i ile tarihin İsa'sı arasındaki farkların daha belirgin kılınabilmesi adına başarılı bir yöntem olmuştur (s.292). Yazar, bütün bu incelemenin neticesinde, apokrif veya kanonik İncil metinlerinden hareketle İsa'nın kim olduğu veya onun özgün mesajının ne olduğu gibi mühim sorular bağlamında kesin sonuçlara ulaşamayacağı, fakat bu İncil metinlerinin daha ziyade erken yüzyıllarda farklı Hıristiyan cemaatlerin “Mesih” İsa'da ne gördükleri sorusunu yanıtladığı düşüncesine varmaktadır.

Böylece, eserin birinci kısmında Pagan, Yahudi ve Hıristiyan kaynakları incelenmiştir. Neticede ortaya bir İsa tasviri ortaya konulmuştur. Ama bu tasvirin söz konusu kaynakların sorunlu yapıları nedeniyle bulanık ve tartışmalı biçimde, bazen ise sadece siluet halinde belirginleşebildiği tespit edilmiştir. Duygu, birinci kısmın sonunda İsa hakkında ne kadar az şey bildiğimizi, bildiğimizi sandıklarımızın ise aslında tartışmalı kayıtlar olduklarını ana kaynaklar üzerinden gün yüzüne çıkarmaktadır.

Eserin *İkinci Kısımında* (ss.295-628) Duygu, “İsa hakkında niçin çok az şey biliyoruz?” sorusunun cevabını aramaktadır. Dolayısıyla bu kısım, birinci kısmın devamı olup orada gündeme getirilen bazı soruları yanıtlamayı ve açıklamayı amaçlamaktadır. Gündeme getirilen temel sorular Pavlus teolojisi çerçevesinde cevaplandırılmıştır. Bu nedenle ikinci kısmın *Birinci Bölümü*, Pavlus’u başlıca problem olarak tanımlamaktadır. Onun monoteist ve Yasa yanlısı Yahudi inanç havzasının dokusuyla örtüşmeyecek türden öğretiler neşretmeye çalıştığı belirtilmiştir. Bu bağlamda İsa’nın kimliğine, öğretilerine veya Musa Yasası’na dair iddiaları burada özet halinde anlatılmıştır. Böylece Pavlus’a dair karakter ve söylem analizi de yapılarak onun formüle ettiği yeni dinin yapı taşları okuyucuya sunulmuştur.

İkinci Bölüm’de ise kendisini Tanrı’nın müjdesi için seçilmiş bir elçi olarak niteleyen Pavlus’un bu “kutsal görevini” vurgulayan kayıtlar incelenmekte ve Pavlus’un kendine atfettiği bu sıfat ve görevlerin tutarlılığı değerlendirilmektedir. Bu noktada Yeni Ahit’i oluşturan kitaplardan olan ve İsa’nın hemen sonrasındaki Havariler Çağı’nı tasvir eden *İşler Kitabı (Elçilerin İşleri)* ana kaynak olarak merkezdedir. Duygu, bu bağlamda, *İşler Kitabı’ndaki* Pavlusçu mesajları ve ayrıca bu kitabın yazarı olan Luka’nın, Pavlus’u, Mesih’in biricik elçisi gibi sunabilmek amacıyla takip ettiği üslubu ve stratejiyi irdelemiştir. Luka, Duygu’ya göre, İsa’nın hemen sonrasındaki dönemde onun özgün havarilerini bilinçli şekilde başka karakterlere bürüterek ve onları gerçekte olmadıkları şahsiyetler gibi resmederek gölge figürlere dönüştürmekte, bunu da Pavlus’un ve Pavlusçu teolojinin meşrulaştırılması, daha fazla parlatılması ve propagandası amacıyla yapmaktadır. Duygu, burada da kendi tezlerinin daha rahat anlaşılabilmesi maksadıyla Pavlus teolojisini oluşturan temel öğeleri, *İşler Kitabı’nda* verilen mesajlar çerçevesinde maddeler halinde sunarak belirgin kılmaya çalışmaktadır (ss.365-367). Bir sonraki aşamada Duygu, Pavlusçu teoloji tarafından savunulan İsa’nın dirilişi, havarilerin öteki uluslara gönderilmesi, Pavlus’un dirilen Mesih’i bir vizyon neticesinde görmesi, Pavlus ile havarilerin aynı dinsel ülküler uğruna birlikte mücadele etmeleri veya Havariler Konsili gibi iddia ve söylemleri eleştirel bir okumayla yorumlamaktadır. Nitekim Duygu, Luka’nın tarihi çarpıtarak yeniden şekillendirdiğine, zira Pavlus ile havarileri aynı ülkünün paydaşları gibi yansıtmayı amaçladığına vurgu yapmaktadır. Duygu, bu bölümde genel olarak, İsa’yı beşer bir peygamber ve şariat öğretmeni olarak gören ve onun “Mesih” oluşunu Yahudi bağlamındaki özgün anlamlarıyla algılayan gerçek havarilerin, aslında onların “düşmanı” olan Pavlus karşısındaki mücadelelerini de anlatmış olmaktadır. Ancak neticede

mücadeleyi Pavlusçu görüş kazanmıştır. Bu nedenle Luka'nın amacı, Pavlus'un bu zaferini havariler üzerinden meşrulaştırmak, sonraki nesillere de bu zemin üzerinden nakletmek olmuştur.

Pavlus'un kimliğini ve Roma yönetimiyle olan enteresan ilişkiler ağını sorgulayan *Üçüncü Bölüm* ise sorulardan oluşan düğümlerin çözüldüğü en ilgi çekici bölümdür (ss.465-574). Çünkü eser boyunca araştırılıp sorgulanan ve aynı zamanda tarihsel İsa kimliğini de ulaşılamaz kılan öncül sebepler, bu bölümde okuyucunun zihninde artık açıklığa kavuşturulmaktadır. Bir zamanlar İsa'nın takipçilerine zulmeden Pavlus karakterinin, gördüğünü iddia ettiği bir vizyon ile kendisini İsa'nın yeni elçisi olarak konumlandırmasındaki muhtemel sebeplerin okuyucuya sunulduğu bu bölümde yazar, Pavlus'un tutumundaki bu değişikliği anlamak için Pavlus ile Roma idaresi yanlısı Herodesler arasındaki ilişkilere değinmiştir. Hemen ardından yazar, Yahudiler ile Roma idaresi arasında pek de olumlu seyretmeyen politik ilişkilerin kısa bir analizini yapmayı gerekli görmüştür. O zamanların mevcut politik durumundan hareketle Duygu, Yahudilerin beklediği ve "Roma zulmünü" bitirecek olan kurtarıcının kimliğinin Pavlus ve onu destekleyen Roma yanlısı zümreler tarafından bilinçli olarak tahrip edildiğini, Pavlus'un Romalı yöneticilerin bir ajanı olduğunu ve Yahudilerin sıkı toplumsal ve dinî kurallarını yumuşatarak yeniden formüle ettiğini savunmuştur. Böylece öncelikle Roma idaresinin Filistin Yahudileri üzerindeki egemenliğinin sağlamaştırılması amaçlanmıştır. Bununla bağlantılı olarak aynı zamanda Roma yanlısı Herodeslerin zaten uygulamakta oldukları politikayla da uyumlu şekilde, Yahudiler ile pagan ve Helen kültürleri benimsemiş diğer Roma halkları arasındaki belirleyici farkların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Üstelik Pavlus'un Roma ideolojisini yansıtarak vaazlarında Roma yönetiminin Tanrı kaynaklı olduğunu, bu yönetime itaat edilmesi ve vergilerin düzenli ödenmesi gerektiğini savunması Duygu'nun savını doğrular niteliktedir. Neticede Pavlus görevlendirilmiştir. Ancak bu görev kendisinin iddia ettiği gibi Tanrı ya da İsa tarafından değil Romalılar ve Filistin'deki Roma yanlısı etkin güçler tarafından Roma çıkarlarını korumak amacıyla verilmiştir. Bunun neticesinde Pavlus, İsa'nın öğretilerini ve cemaatini "dini bir söylem kisvesi altında" baltalamayı sürdürmüştür. Hıristiyanlığın kurucusu Pavlus'un "ajan" olarak tanımlandığı bu bölüm, Hıristiyanlığın kökenine dair değerlendirmeleri oldukça farklı bir zemine taşımaktadır (ss.523-555).

Eserin son bölümünde Pavlusçu teolojiye meşruiyet kazandıran kano-nik İnciller ele alınmaktadır (ss.575-628). Duygu, bu İncilleri kaleme alan

meçhul yazarların İsa'nın havarileri arasında bulunmadıklarını, İsa'dan çok sonra yaşayan kimseler olduklarını ve İsa'ya dair kendilerine ulaşan doğruyanlı rivayetleri yeniden şekillendirerek kaydettiklerini savunmakta, çeşitli kaynaklarla bu savını desteklemektedir. Yazar, bu bölümde, kanonik İncillerin oluşturulması vesilesiyle, İncil metinlerinde satır aralarında karşımıza çıkan ve Yahudi monoteizmini yansıtan kavramların da kendi özgün bağlamlarından nasıl koparıldıklarını anlatmaktadır. Bu İncillerin Yeni Ahit kanonuna nasıl girdikleri de yine bu bölümde tasvir edilmektedir. Yeni Ahit'i oluşturan metinlerin yazıldıkları tarihler konusunda verilen şema da okuyucu için son derece açıklayıcıdır (s.620). Burada bir önceki bölüm ile beraber bir kez daha Pavlus'un mimarı olduğu Hıristiyanlığın, Roma'nın amaçlarına nasıl hizmet ettiği gözler önüne serilmektedir.

Bir ek niteliğindeki *Zeyil* kısmını yazar, Pavlus teolojisinin İsa'yı göksel bir mitolojik kahramana dönüştürmesi karşısında İsa'nın havarilerinden yadigar kalan inanç geleneğini sonraki yüzyıllarda da sürdüren cemaatlere ayırmıştır. Duygu, Ebionitler gibi Yahudi karakterini muhafaza eden veya Dinamik Monarşiyenistler gibi Yahudi karakter taşımasalar da İsa'dan ve özgün havarilerden miras kalan tevhit düşüncesini ısrarla sürdüren cemaatlerin görüşlerini ve onların geleneksel kilise tarafından "sapkın" ilan edildikleri süreci burada anlatmaktadır. Yazar, bu sırada, bu inanç gruplarının hem kendilerine ait metinlerinden, hem de kilise geleneğini temsil eden Ignatius, Eusebius, Tertullianus, Hieronymus veya Euphrosyne gibi yazarların kayıtlarından yararlanmaktadır. Böylece *Zeyil* bölümü, Pavlus teolojisinin ve Pavlusçu kilisenin dışında, İsa'dan ve onun gerçek havarilerinden yadigar öğretilerin az sayıdaki kanallar vasıtasıyla erken yüzyıllarda yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. Ancak bu alternatif gelenekler 3. ve 4. yüzyıllarda "sapkın" ilan edilmişler ve zamanla tarihe karışmışlardır.

Zafer Duygu'nun anlatımı boyunca şemalarla, karşılaştırmalarla, maddeleştirmelerle ve soru-cevaplarla anlaşılmasını kolaylaştırdığı bu hacimli eseri, temelde kilise geleneklerine dayanan ve Duygu tarafından "mit" şeklinde tanımlanan ezberlerin birçoğunu bozabilecek niteliktedir. Yazar, İsa, Petrus, Yakup, Barnabas ve özellikle Pavlus gibi çok önemli figürlerin tarihsel şahsiyetlerini ustalıkla sorgulamaktadır. Bu doğrultuda İsa'nın, ona ait öğretilerin ve onu yansıtan özgün algıların, Pavlus ve Pavlusçu yazarlar tarafından nasıl ustaca belirsiz kılındığını, gerçek havarilerin nasıl gölge figürlere dönüştürüldüklerini, ilginin İsa ve havarilerinden Pavlus'un şahsiyeti ile Havariler Çağı'na nasıl ve niçin çekildiğini, başarıyla ele alıp nakletmektedir. Pavlus'un gizemli yönleri ve bugüne kadar pek fazla öne çıkarıl-

mayan muhtemel birtakım ilişkileri, ortaya çok ilginç neticeler çıkaracak bir usulle incelenmektedir. Nitekim Duygu, bu eserde, kilise tarihinin en büyük azizi olan Pavlus'u, İsa'nın ve havarilerin öğretilerini bilinçli şekilde tahrif eden ve dönemin egemen siyasi güçleri adına çalışan bir "muhabir-ajan" olarak tanımlamaktadır. Bu bakımlardan eser, tüm konuları ilahiyat ve tarih ilimlerine ait geniş bir perspektif ve metodolojiyle ele almakta ve bu açıdan konuya dair daha önce yapılan salt ilahiyat perspektifli çalışmalardan ayrılmaktadır. Bu yönüyle eser disiplinler arası çalışmalar açısından başarılı bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu eserde ileri sürülen tezlerin veya iddiaların Türk akademi çevrelerinde yapılacak Hıristiyanlığın kökenine ve tarihsel İsa'ya ilişkin araştırmalara önemli ölçüde ışık tutacağı anlaşılmaktadır.